

Łódź 21.06. 2016 r.

Prof. zw. dr hab. Magdalena Śniadecka –Kotarska

Katedra Studiów Latinoamerykańskich i Porównawczych UŁ

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr **Rafała Krzysztofa Pilarka**

Materiały etnograficzne na łamach czasopisma geograficznego

„Poznaj Świat” w latach 1948-1989

napisanej pod kierunkiem prof. zw. dr hab. **Violetty Krawczyk-Wasilewskiej**

Recenzowana rozprawa mgr **Rafała Krzysztofa Pilarka** to praca o charakterze etnologicznym z elementami interdyscyplinarnymi. Centralny obszar rozważań Autora zdecydowanie sytuuje się w ramach studiów etnograficzno-etnologicznych, natomiast w zagadnieniach wprowadzających i rozważaniach końcowych odnotować należy przyjęcie przez doktoranta perspektywy historycznej oraz politologicznej - co z racji wybranego tematu jest w pełni uzasadnione.

Autor ocenianej rozprawy podjął się ustalenia i określenia zakresu obecności materiałów etnograficznych autorstwa głównie profesjonalnych polskich etnologów i antropologów na łamach geograficznego czasopisma popularno-naukowego „Poznaj Świat” oraz ich wpływu na upowszechnianie wiedzy etnograficznej na tle zmiennych losów czasopisma w Polsce w okresie 1948-1989.

Praca licząca ponad dwieście stron składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, bibliografii, wykazów materiałów archiwalnych i ikonograficznych.

Podstawowa baza źródłowa objęła, więc materiały publikowane przez blisko czterdzieści lat. Dotyczy, zatem trzydziestu sześciu roczników, (biorąc pod uwagę pięcioletnią przerwę w wydawaniu 1950-1954) wydanych w sumie 414 egzemplarzy, obejmujących kilkanaście

tysięcy artykułów, z których doktorant wybrał blisko pięćset dotyczących tematyki etnograficznej. Wszystkie te tytuły zawarte zostały w Bibliografii podmiotowej.

Druga część bibliografii określona, jako przedmiotowa zawiera około 180 pozycji interdyscyplinarnych. Głównie ogólnych opracowań, monografii, prac popularyzatorskich zwartych, jak i prac naukowych geografów oraz etnografów, którzy byli zarazem autorami tekstów publikowanych w „Poznaj Świat”, a także wydawnictw encyklopedycznych i słownikowych.

Doktorant dysponując wyżej wymienioną (zgrupowaną przez siebie) bazą źródłową, starał się ukazać szerszy kontekst powstania i funkcjonowania pisma. Uwzględnił w swej dysertacji szereg zagadnień wprowadzających czytelnika w rozważania z zakresu historii wiedzy i medioznawstwa w szerokiej perspektywie czasowej, takich jak: związki geografii i etnografii w okresie formowania dyscypliny, początków powstania, a potem wspólnych losów czasopiśmiennictwa geograficznego i ludoznawczego, a także przedstawienia syntetycznych biogramów najważniejszych osób, mających bezpośredni wpływ na kształt późniejszego periodyku „Poznaj Świat”. Drogi edukacji i karier inspiratorów, założycieli, redaktorów naczelnych, sekretarzy, a w rozdziałach końcowych i etnologów oraz antropologów publikujących na łamach „Poznaj Świat” stanowią szeroki, ciekawy materiał z zakresu historii wiedzy. Doktorant wykazał się w tym zakresie dużą pracowitością, rzetelnością i dociekliwością.

Tematyka wybrana do badań niewątpliwie należy do ważnych i oryginalnych, z kilku istotnych powodów. Stanowi wkład w poznanie niezbadanych dotąd zagadnień takich jak: związki i współpraca etnografów z geografami po drugiej wojnie światowej, gdy drogi obu dyscyplin formalnie rozeszły się. Przybliży wiedzę na temat nieanalizowanych wcześniej aspektów polskich badań pozaeuropejskich, jakie miały miejsce w Polsce Ludowej i okazały się znacznie lepiej nagłaśniane w aspektach popularyzatorskich niż naukowych - jak się powszechnie sądzi.

Praca doktoranta ustala zarazem bogactwo, zakres i skalę tematów cieszących się największą popularnością w społeczeństwie polskim (wbrew logice ówczesnych realiów społeczno-politycznych, dotyczących głównie problematyki pozaeuropejskiej). Ważnym aspektem pracy jest też wychwycenie w kilkudziesięcioletniej historii pisma związków

wybranych osób z określonymi tematami oraz ustalenie zakresu zagadnień fascynujących czytelników w okresie, gdy podróże dla przeciętnych obywateli były niemożliwe do realizacji.

Dla antropologicznego rozpoznania zainteresowań społeczeństwa polskiego wiedza etnograficzna zanalizowanego przez doktoranta okresu może stanowić też perspektywicznie materiał do szerszych, dalszych badań o nieco innym charakterze.

Rozpatrując obszar zagadnień analizowanych przez doktoranta w kolejnych rozdziałach I-IV poznamy aspekty, jakie znalazły się w centrum Jego zainteresowań i sposób przejrzystego ich przedstawienia w pracy zgodnej z logicznie przyjętą konstrukcją.

I tak w rozdziale pierwszym, autor ukazuje zarys dziejów czasopiśmiennictwa geograficzno- podróżniczo- ludoznawczego w szerokiej perspektywie czasowej od XVIII wieku do początków Polski Ludowej. Rozdział drugi dotyczy genezy czasopisma „Poznaj Świat”, trzeci popularyzacji wiedzy etnologicznej na łamach badanego periodyku, a czwarty funkcjonowania czasopisma na tle zmian społeczno-politycznych w skali krajowej i globalnej.

Wszystkie zagadnienia w opinii recenzenta zostały poruszone z dwóch odmiennych perspektyw, a więc z punktu widzenia ogólnohistorycznego oraz z optyki etnograficznej badacza- etnografa. Takie założenie w istocie uważam za w pełni słuszne i uzasadnione, chociaż autor nie podkreślił tego w założeniach swej pracy. Proporcje między dwoma przyjętymi perspektywami utrzymuje jednak bardzo konsekwentnie, co zaliczyć należy do atutów pracy.

W istocie pierwsze sto stron rozprawy poświęcone zostało ważnym kwestiom, ale wprowadzających dotyczących zmiennych losów czasopiśmiennictwa geograficzno- ludoznawczego, gdzie dominuje - co logiczne - perspektywa historyczna. Dopiero na str. 86 w podrozdziale 2.4 zatytułowanym *Etnolodzy w służbie Poznaj Świat* pojawiają się główni bohaterowie etnolodzy. Rozdziały trzeci i czwarty opierają się już na przyjętej perspektywie etnograficzno-etnologicznej, a w ostatnim rozdziale krzyżuje się ona dodatkowo z wątkami politologicznymi.

W tej sytuacji kluczową częścią pracy stały się rozdziały trzeci i czwarty o objętości ponad 100 stron, które są w pełni satysfakcjonującą prezentacją wyników, konsekwentnie prowadzonych analiz materiałów zebranych przez Autora.

Autor wykazał się wiedzą w zakresie całej badanej problematyki. We wszystkich rozdziałach poruszone kwestie zostały przedstawione w sposób wyczerpujący i ciekawy, chociaż niektóre wątki mogły zdaniem recenzenta zostać potraktowane nieco szerzej, jeżeli chodzi

o nasycenie własnymi ocenami i interpretacją doktoranta. Przykładowo autor sygnalizuje w kilku miejscach informacje o wpływach cenzury rzutujących na pismo w latach stalinowskich, ale nie porusza tego tematu głębiej. Być może przytoczenie tytułów artykułów, czy fragmentów tekstów, które były odrzucane i z jakim uzasadnieniem, rozszerzyłyby naszą wiedzę na temat percepcji etnografii przez ówczesnych polityków, co oczywiście wykracza poza temat główny rozprawy, ale co być może wskazałoby na kolejny aspekt takiego, a nie innego kierunku popularyzacji wiedzy etnograficznej w Polsce.

Doktorant przedstawia biogramy trzech geografów, inspiratorów i założycieli pisma, których drogi tak bardzo się różniły, co podkreśla w sposób minimalistyczny, unikając ocen poszczególnych osób, które niewątpliwie decydowały jednak w znacznym stopniu o profilu pisma.

Dziś z perspektywy lat, interesujące byłoby szersze „doprecyzowanie”, czy i do jakiego stopnia nie tylko wykształcenie, ale też późniejsze różne doświadczenia osobiste, poglądy polityczne i umiejętność odnalezienia się lub nie w rzeczywistości PRL-u odbiły swe piętno na profilu czasopisma i obecności w nich treści etnograficznych..

Wśród założycieli, których start edukacyjny był zbliżony, obecni byli: późniejszy współpracownik okupacyjnych Sił Sowieckich ze Lwowa i Niemieckich z Puław, aktywny członek partii PZPR i przyjaciel Cyrankiewicza oraz kolejnych premierów. A także osoba deprecjonowana za przynależność do PPS, były żołnierz AK oraz pilot RAF-u (po wojnie zamieszkały najpierw w Wielkiej Brytanii, a potem w Kanadzie). Dwaj ostatni, dzięki pomocy tego pierwszego mogli pracować naukowo i kierować „Poznaj Świat” ciesząc się stosunkowo dużą swobodą.

Przedstawiona dysertacja ukazuje w pełni umiejętności badawcze doktoranta w zakresie znajomości literatury przedmiotu, posługiwania się przyjętymi technikami badawczymi. Zawiera też jednak pewne potknięcia oraz niewielkie błędy.

Istotnym potknięciem jest pominięcie omówienia przyjętej metodologii i wyeksponowania okoliczności przeprowadzenia własnych badań terenowych, co warto podkreślić i co podnosi wartość pracy. Autor odszukał i przeprowadził wywiady z kilkunastoma osobami związanymi w różny sposób z funkcjonowaniem pisma, jak i z samymi autorami publikacji. Pozyskując w ten sposób unikalne materiały o czym czytelnik dowiaduje się jednak zaledwie z dwóch zdań zawartych we wstępie i z jednego przypisu w tekście.

Szkoda też, że autor pominął analizę materiałów wizualnych zawartych w artykułach polskich etnografów. Tytuł mówi o Materiałach, a więc nie wyklucza źródeł wizualnych. Oczywiście wymagałoby to rozszerzenia zakresu badań, ale Doktorant powinien zaznaczyć, dlaczego wyłączył tę część źródeł ze swych rozważań. Czy były one zbyt nieliczne, czy ich jakość pozostawiała wiele do życzenia, czy też nie pozwalały na to inne względy, a jeżeli tak to jakie ?

Pewnym potknięciem jest też pominięcie nawet skróconych biogramów kilku osób-kobiet etnolożek m.in. Marii Frankowskiej, Mirosławy Posern-Zielińskiej, Iwony Kabzińskiej, czy Teresy Walendziak. Znaczących postaci w upowszechnianiu wiedzy etnologicznej mających w swym dorobku szereg ważnych publikacji naukowych, przytaczanych przez doktoranta, które co ciekawe (jak autor sam ustalił) pierwsze swe artykuły publikowały jeszcze, jako studentki właśnie w „Poznaj Świat” (poza M. Frankowską).

Do drobnych niezręczności historycznych, mniej istotnych z punktu widzenia głównego wątku badań, ale obecnych w pracy zaliczyć należy:

- wymienienie, jako autora tekstu Stanisława Pruszyńskiego syna Ksawerego w 1954 r., co było absolutnie wykluczone, ponieważ Pruszyński już wówczas wyemigrował z PRL-u i był w tym czasie dziennikarzem Radia Wolna Europa;
- wymienienie odejścia z redakcji wieloletniej pracownicy Marii Mileskiej, jako przykładu zmian, a nie faktu, że ta zasłużona redaktor miała już wówczas 78 lat i jej rezygnacja z pracy była zapewne sprawą naturalną, a nie polityczną;
- podanie 1953 r. jako okresu odwilży, co ułatwiło reaktywację periodyku, a nie wpływów polityczno-osobistych redaktora Leszczyckiego;
- niezbyt konsekwentnie ujęte uwagi na ten temat zostały rozsiane w kilku miejscach pracy, co utrudnia odbiór.

Reasumując, należy stwierdzić, że niewątpliwym walorem pracy jest koncepcja i przedstawienie nieznanych, przebadanych przez doktoranta oryginalnych niuansów, a mianowicie tła związków oraz współpracy etnologów z geografami na łamach pisma „Poznaj Świat”. Współpraca ta znacznie szersza niż sądzono, zaowocowała upowszechnianiem i popularyzacją wiedzy etnograficznej o szerokim spektrum treści, stanowiącej przez lata dla społeczeństwa PRL-u jedno z podstawowych źródeł informacji.

Cała praca (mimo niewielkich błędów) została przygotowana bardzo sumiennie i rzetelnie. W pierwszych dwóch rozdziałach dominuje przeanalizowana zgodnie z przyjętą zasadą przebogata warstwa informacyjno-faktograficzna zagadnień kontekstualnych, gdy rozdziały trzeci i czwarty mają charakter analizy krytyczno-etnograficznej dotyczącej tytułowego zagadnienia.

Bilans oceny rozprawy doktorskiej mgr Rafała Pilarka uznać należy za spełniający warunki stawiane pracom naukowym zgodnie z Ustawą o stopniach naukowych. W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie mgr Rafała Pilarka do końcowych etapów przewodu doktorskiego.

M. Świądecka-Kotarska
KIEROWNIK
Katedry Studiów Europejskich i
Porównawczych UL
Prof. zw. dr hab. Magdalena Świądecka-Kotarska

prof. dr hab. Antonina Magdalena Świądecka-Kotarska, prof. zw. UL

